

12. "BACÍ GRAN" DE PISA DAURADA (CE1/16800)

L'any 2011 ingressaren sis noves peces de ceràmica daurada de Manises (segles XIV al XVI) en concepte de dació en pagament.

El conjunt fou exposat temporalment a les acaballes de 2011 amb motiu de la celebració d'un curs d'arqueologia arran del programa d'investigació arqueològica que el Museu inicià en el Barri d'Obradors de Manises. S'ha seleccionat com a "Peça del trimestre" el plat més antic del conjunt, obra d'importància cabdal dins de la seua sèrie i de les col·leccions de pisa daurada manisera d'aquesta època en què ja compta el Museu.

DESCRIPCIÓ

Es tracta d'un plat amb forma de safata o braser, conegut en la seua època amb la denominació de "bací gran", en pisa amb coberta estannífera i decoració en blau de cobalt i reflex daurat, pertanyent a la sèrie clàssica d'influència malagenya. Presenta motius inspirats en les pises de Màlaga, com ara el tema anomenat "orla de peixos" sobre l'ala, o l'estel que combina un quadrat d'angles arrodonits amb d'altre bàsic en el centre. L'estel s'entorna amb quatre rams de trifolis. Aquests, juntament amb els motius del fons en daurat, amb cercells acabats en forma de fulles, són molt característics del primer quart del segle XV. El revers presenta l'ala i les parets lleugerament decorades amb cercles i traçats paral·lels, així com un dibuix de circumferència partit pel diàmetre en el centre, tot allò en reflex metàl·lic.

1. "Bací gran" de pisa daurada i blau de cobalt (anvers), Manises, darrer quart del segle XIV- primer quart del XV. Museu Nacional de Ceràmica, València (CE1/16800).

2. "Bací gran" de pisa daurada i blau de cobalt (revers).

LA PISA DAURADA VALENCIANA CLÀSSICA D'INSPIRACIÓ MUSULMANA

La pisa daurada valenciana del segle XV és coneguda com a "pisa valenciana daurada clàssica" (PVDC), dins la qual hi ha tres grups o sèries principals: la d'inspiració musulmana (PVDCM), la gòtica (PVDCG) i la d'estil orfebre (PVDCO). Dins d'aquesta producció valenciana, no es pot encara determinar el lloc exacte de procedència, ja que, mentre que els centres de Paterna i Manises són més coneguts, existiren d'altres com ara Mislata, Quart, València, Murla, Morvedre o Alaquàs. Les tres grans sèries esmentades se segueixen cronològicament, encara que també se solapen, doncs els motius decoratius evolucionen i es transformen en d'altres. La producció de la sèrie d'inspiració musulmana s'inicia aproximadament entre 1370/80, data en què plats similars formaren part de l'ornamentació en la façana de la basílica de Santa Maria la Maggiore de Roma, i finalitza cap a la tercera dècada del segle XV. La datació de les sèries es basa en troballes arqueològiques com ara les de les ruïnes del Castell Formós de Balaguer, assolat en 1413.

Les sèries es diferencien pels seus motius decoratius característics. Com el seu nom indica, els de la primera

sèrie procedeixen del vocabulari decoratiu musulmà. Ens trobem així amb el tema de les alafies, procedent del lema àrab "al-afiya" (la felicitat) escrita en pseudo epigrafia nasjí dins de cartutxos o bandes (Fig. 3). El motiu dels ataurics té el seu origen en les fulles o palmes dissimètriques de la pisa nassarita. D'altres dels temes que defineixen aquesta sèrie és la ja esmentada orla de peixos executada amb ondes amples entrecreuades en blau de cobalt sobre l'ala del plat. (Figs. 1 i 3). En algunes peces trobem com a farcit de cartel·les rectangulars, corbes o mixtilínies, el motiu d'espirls i paral·lels (combinació de bandes de petits cercells corbats i espirls amb fulletes). Els motius de l'home i de les pinyes procedeixen ambdós de les pinyes o palmes amb borletes presents en peces del segle XIV: les pinyes farcides de volutes són en general en forma d'ametlla, mentre que l'home o floró persa té forma d'ombrel·la amb tall vertical.

L'home o arbre de la vida (Fig. 4) serveix d'eix central i està custodiat a cada banda de forma simètrica per dos animals. Altres dels motius decoratius són els encadenats d'esperons, les bandes amb cercles reixats o allò que els musulmans anomenen "sebqa" (decoració d'escates amb elements fitomorfs pintats en reserva).

3. Conca de reflex metàl·lic i blau de cobalt, Manises, segle XIV. Museu Nacional de Ceràmica, València (CE1/01546). Decoració d'estel de 13 puntes, alafies en cartutxos, pinyes i orla de peixos.

4. Escudella de reflex metàl·lic, Paterna, primeries del segle XV. Museu Nacional de Ceràmica, València (CE1/01562). Decoració epigràfica, arbre de la vida i pinyes amb virgules.

LA PRODUCCIÓ DE PISA DAURADA EN L'ÀREA VALENCIANA

L'inici de producció de peces de reflex metàl·lic en l'àrea valenciana se situa en el primer quart del segle XIV, encara que no s'haja pogut establir a hores d'ara la data exacta de la seua producció. Es constituïren tres grups primerencs de pisa daurada en l'àrea valenciana previs a les "sèries clàssiques": el primer presenta decoracions zoomorfs i antropomorfs similars a les peces de pisa decorada en verd i negre; el segon, motius abstractes d'inspiració musulmana similars a les pises coetànies de Màlaga; el tercer, dins d'aquesta inspiració musulmana, té elements singulars amb motius en reserva o composicions radials, i fou individualitzat a partir d'un gran conjunt trobat en l'església de Pula (Sardenya), d'on rep la seua denominació (Fig. 5). Alguns autors (Marçal Olivar, Luís Maria Llubià, Manuel González Martí, Alexandre Cirici o Pedro López Elum) atribueixen la primera producció d'aquesta pisa daurada mudèjar en l'àrea valenciana als contactes de Pere Boïl, primer senyor de Manises, amb el regne de Granada, ja que participà en el setge d'Almeria (1309) i negocià la pau actuant com ambaixador de la Corona d'Aragó, per la qual cosa s'explicaria que els primers especialistes musulmans en aquesta tècnica haguessen arribat del regne de Granada.

Malgrat tot, els primers documents mercantils relatius a Manises que esmenten eixa producció daten de 1325. Des d'aleshores, les pises daurades de Manises ja s'exportaven entre reis, nobles, papes i alts prelats de l'Església, que feien encàrrecs, el que explica la presència dels motius heràldics en moltes de les peces. La importància dels centres de Paterna i Manises en la producció i difusió de pisa daurada es deu a les relacions que lligaven els Luna de Paterna amb la Corona d'Aragó i els Boil de Manises en ocupar llocs d'importància política. L'èxit i la difusió europea d'aquesta producció es manifesta en la pintura coetània amb la representació d'algunes peces característiques: l'Adoració dels pastors del Tríptic Portinari de Hugo Van der Goes (1476-1478, Uffizi, Florència) o el Còdex del Mestre de Maria de Borgonya de l'escola de Gant-Bruges (1477-1490, Bodleian Library, Oxford).

5. Fragment del fons d'una escudella, reflex metàl·lic i blau de cobalt, del grup de pisa valenciana daurada malaguena (PVDM), Manises (1333-1350). Museu Nacional de Ceràmica, València (CE1/13159).

6. Conca d'època seljúcida, reflex metàl·lic, Rayy (Iran), segle XIII. Museu Nacional de Ceràmica, València (CE1/08265).

EL REFLEX METÀL·LIC: ORIGEN D'UNA TÈCNICA

La tècnica de la pisa de reflex metàl·lic és complexa, doncs li calen tres coccions, el que juntament amb el preu dels elements emprats, explica el caràcter luxós de les ceràmiques decorades d'aquesta mena. Amb la primera cocció s'obtenia el bescuit o socarrat (peça de fang cuita sense esmalt); la segona servia per a coure l'esmalt estannífer blanc i opac que serveix de base, i d'altres esmalts, com ara el blau de cobalt; la tercera, per al reflex, es feia a menor temperatura amb un pigment elaborat mitjançant una mescla de sulfur de plata, coure i vermelló o mercuri, emulsionada amb òxid de ferro, que s'aplicava dissolt en vinagre i es coïa amb molt de fum (en atmosfera reductora) que es conseguia, segons l'experiència que ens ha arribat fins els nostres dies, usant combustibles amb hidrocarburs aromàtics, com ara la llenya de romaní. L'origen d'aquesta tècnica és objecte de discussió entre els especialistes. Era coneguda ja en els califats de Damasc i Bagdad (segles VIII i IX) i se suggereix que nasqué a Bagdad (Iraq) o en Egipte, on es feia vidre daurat. Alguns estudiosos apunten que el seu desenvolupament es deu en part a la prohibició alcorànica d'usar metalls nobles per a les vaixelles, el que féu emular la lluentor metàl·lica amb la ceràmica. La refinada cort dels califes abàsides de Bagdad impulsaren el seu ús juntament amb les porcellanes xineses que arribaven allí en el segle IX. En els seus orígens, la producció de reflex metàl·lic estigué associada a la vida de la cort califal des d'on es distribuïa com a objecte comercial. Es distingeixen quatre etapes: l'abàsida (segles IX-X) amb centres en Samarra i Rayy (Iran), la fatimita (Egipte, segles X-XII), la seljúcida (Iran, segles XI-XIII), i l'andalusí (segles XI-XV).

Del període seljúcida (poble d'origen turc convertit a la llengua i religió de l'Islam, que ocupa a principis del segle XI part dels territoris de l'imperi abàsida: Síria, Iraq, Iran), el Museu presenta alguns exemplars de reflex metàl·lic en la sala del món hispanomusulmà (Fig. 6). Retornant a la Península Ibèrica, distingim varies etapes dins la producció andalusina: l'etapa taifa amb l'inici de fabricació de reflex metàl·lic en Sevilla i la vall de l'Ebre, seguida per l'etapa almoràvit en Múrcia, Almeria i Màlaga que es perllonga fins els almohades en el segle XIII, segons l'historiador i geògraf Ibn Saïd el Maghribí. En darrer lloc, l'etapa nassarita, que inclou el grup homogeni dels gerros de l'Alhambra i els segles XIV i XV. La producció de reflex metàl·lic en l'àrea valenciana és hereva de la tradició nassarita que beu al seu torn de les influències orientals esmentades prèviament.

LA DACIÓ EN PAGAMENT DE SIS PLATS DE PISA DAURADA DE MANISES

El conjunt, integrat en les col·leccions del Museu des de l'any 2011 (Nº inv. CE1/16800-CE1/16805) es compon de sis plats de grans dimensions procedents de Manises, datats entre finals del segle XIV i segle XV, i decorats amb reflex metàl·lic, combinat en algunes peces amb blau de cobalt. Testimoni de la producció àulica de luxe dels tallers de Manises, són representatius de diverses sèries de pisa valenciana daurada clàssica, la d'inspiració musulmana, la gòtica i la d'estil orfebre.

Tres dels plats tenen en el centre un motiu heràldic. Un d'ells, mostra l'escut d'un bou que podria posar-se en relació amb l'heràldica dels Boil, senyors de Manises, encara que també podria tractar-se d'un element decoratiu més. D'altre plat té un escut partit que combina escacs a la dreta amb flors de lliri al costat esquerre, amb fons de fulla d'heura. Finalment, el plat més modern, d'estil orfebre i datat entre finals del segle XV i principis del XVI, presenta l'escut d'Aragó i Sicília, quarterjat en aspa, fent al·lusió probablement al regnat de Ferran el Catòlic en Sicília en 1468 (Fig. 7).

7. Plat de reflex metàl·lic. Manises, darreries del segle XV, primeries del XVI. Museu Nacional de Ceràmica, València (CE1/16802).

BIBLIOGRAFIA

AA.VV., *El reflex de Manises. Ceràmica hispanomorisca del Museu de Cluny de París*, València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1996.

Cirici, A. *Ceràmica catalana*, Barcelona: Destino, 1977.

Coll Conesa, J., *La ceràmica valenciana. Apuntes para una síntesis*, València: AVEC-Gremio, 2009.

García Porras, A. *La ceràmica azul y dorado valenciana del siglo XIV e inicios del siglo XV*, València: Asociación de Amigos del Museo Nacional de Ceràmica, 2008.

González Martí, M., *La ceràmica del Levante español, Siglos medievales*, Tomo 1. Loza, Madrid: Labor, 1944.

López Elum, P., *La producción ceràmica de lujo en la Baja Edad Media: Manises y Paterna*, València: Asociación de Amigos del Museo Nacional de Ceràmica, 2006.

Llubià, Ll. M., *Ceràmica Medieval Española*, Barcelona: Labor, 1967.

Martínez Caviro, B., *La loza dorada*, Madrid: Editora Nacional, 1982.

Martínez Caviro, B., *La loza dorada en el Instituto Valencia de Don Juan. Oro y lapislázuli*, Orts Molins Ediciones, 2010.

Olivar Daydó, M., *La ceràmica trescentista a Aragó, Catalunya i València*, Barcelona: Seix Barral, 1952.

COL·LECCIONS

Instituto Valencia de Don Juan, Madrid

Museo Arqueológico Nacional, Madrid

Museu de Ceràmica, Barcelona

Museo de Bellas Artes de Bilbao

Musée National du Moyen Âge de Cluny, París

Hispanic Society, Nueva York